

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

# İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV



**Yayın Komisyonu :**

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Mustafa FAYDA, *Sekreter*

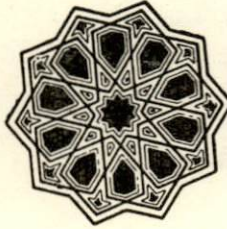
Yıl : 1967

Cilt : XV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

# İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ  
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR



№ : 27

1967 : 17

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ  
TARİHİNDEN YERİNE KALAN



ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1968

## İ Ç İ N D E K İ L E R

Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Seyyid 'Azîz Mahmud Hudâyi</i> ..	1
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>I. Goldziher'in Hâdisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi</i> .....	43
—, <i>Mevzû Hadislerin Zuhuru</i> .....	57
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Klasik Mantukta Modalite</i> .....	69
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Heraklit ve Oluş Meselesi</i> .....	87
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Abdurrazzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri</i> .....	99
—, <i>Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmiyen Yeni Bir Eseri</i> .....	113
Osman KESKİOĞLU, <i>Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı</i> .....	121
Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, <i>İbâdilere Ait Bazı Metinler</i> .....	141
Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbn Bâcce ve Felsefesi</i> ....	151
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâmda Olgun İnsan (İnsan-ı Kâmil)</i> .....	155
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi</i> .....	173
Doç. Dr. Katherina MOMMSEN, Çev. Beyza MAKSUDOĞLU, <i>Goethe ve İslâm</i> .....	187
<u>Kitap Tanıtma ve Tenkitleri:</u>	
<i>The Kurrah Papyri from Aphrodito in the İnstitute (Dr. Hüseyin Atay)</i> .....	213



—, <i>The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development With a full Description of the Kuran Manuscriptis in the Orientale Institute</i> .....	219
—, <i>Studies in Arabic Papyri I</i> .....	
<i>al-Arab fi Hazaratihim ve Sakafetihim ila Ahiri'l-Asri'ul-Emeviyyi</i> (Mustafa Fayda) .....	225

## “HERAKLİT VE OLUŞ MESELESİ”

Doçent Dr. CAVİT SUNAR

Yunan'ın ilk fizikçi filozofları veya Milet mektebi ezeli, ebedi, değişmez bir ilk prensip kabullenmişler ve diğer varlıkları bu değişmezlin sürekli olarak değişen ve kaybolan halleri olarak ele almışlardı. Onların ortaya koymuş oldukları bu hem var olarak kalabilen hem de kalamayan şey yani, oluş meselesi kendilerinden sonraki filozofları da pek düşündürmüştü ve bu fiziğin metafiziğini teşkil eden, özellikle, iki sistem meydana çıkmıştır. Bu iki sistemden biri, duruşu yani, varlığı inkâr eden fakat, akışın, başka bir deyişle oluşun her şey olduğunu iddia eden Heraklit (Herakleitos- İ. Ö. 540 - 475) in temsil ettiği İonia sistemidir. diğeri de akışı yani, oluşu inkâr eden fakat, duruşun, başka bir deyişle, varlığın her şey olduğunu iddia eden Parmenides'in temsil ettiği Elea sistemidir. Biz bu yazımızda özellikle Heraklit üzerinde duracağız.

Varlık bir şey değildir, oluş her şeydir. diyen Heraklit, Milet fizikçileri gibi, bütün cisimleri bir tek elemanın değişimleri olarak kabullenir. Çokluk, başlı başına var değildir ve karşıt şeyler gerçekte birdir: “Bana değil, sözlerime kulak vermek ve bütün şeylerin bir olduğunu itiraf etmek akıl kâdır”<sup>1</sup>. Diğer yönden bir, çoktur: “İnsanlar, kendi kendisiyle muhalefette olan bir şeyin nasıl uzlaşacağını anlamazlar. O, yayda ve Lyre'de olduğu gibi karşıt bozuşmaların bir harmonisidir”<sup>2</sup>. Görünüşte birbirlerine karşıt ve birbirleriyle kavga halinde görünen şeyler, gerçekte bir harmoni ve bir birlik meydana getirirler. Bu birlik, aynı zamanda , bir çok parçalardan teşekkül eder. İki karşıt şeyden meydana gelen, bir bütündür. Eğer bütün parçalara ayrılırsa karşıt şeyler meydana çıkar. Duyularımız bize daima değişen bir çokluk âlemini gösterirler, fakat akıl, bize bu değişikliğin ve çokluğun değişmeyen, daima aynı kalan ilâhî kanununu bildirir.

Eflâton'un, Sophiste adlı diyalogunda Heraklit'i kasten belirttiği gibi ona göre bir'in, bütün'ün parçalara ayrılışı ve parçaların bir'e bütün'e katılarak birlik teşkil etmesi, hem ebedi hem de aynı anda olan şeylerdir.

1 John Burnet, Early Greek Philosophy, p. 132, fr. 1, New York 1952.

2 John Burnet, aynı eser, p. 136, fr. 45

Heraklit, yalnız, karşıt şeylerin kendisinden ayrılmak suretiyle meydana gelecekleri bir ilkel cevheri aramakla yetinmiyerek bu cevherin özünün diğer başka her şeye geçmesini ve başka olan her şeyin de tekrar ona dönmesini istedi; bunu da ateşte buldu<sup>1</sup>. İçin için yanan bir alevdeki ateş miktarı bize hep aynıymış gibi gelir. Alev, bizim, adına bir "şey" dediğimiz gibi görünür. Halbuki, kendisini yapan cevher sürekli olarak değişir. O daima duman şekline girer ve yerini kendisini besliyen yanıcı maddeler alır. Eğer, dünyayı daima yanan bir ateş olarak tasarlarsak, onun, nasıl durmaksızın her şey olduğunu, öte yandan da her şeyin nasıl kendisine döndüğünü anlayabiliriz. "Bütün yaratıklar için aynı olan bu dünyayı ne ilâhlar, ne insanlar yaratmıştır; fakat o ölçü ile alevlenen ve ölçü ile sönen bir ateş olarak daima vardı, şimdi vardır, gelecekte de var olacaktır"<sup>2</sup>.

Bu görüş, bizi dünyanın hareket ve değişimini belirli bir şekilde düşünmeğe götürür. Alev ve duman misallinden çıkacak sonuç şudur: gerçeğin topu, sürekli olarak akan bir nehre benzer ki bunda hiç bir şey, tek bir an bile, hareketsizlik halinde değildir. "Biz aynı nehre hem dalarız hem dalmayız, biz varız ve yokuz"<sup>3</sup>. Gördüğümüz cisimlerin cevheri durmadan değişikliğe uğrar. Onlara baktığımız anda bile, kendilerini meydana getiren bir bölüm başka bir şekle girer; başka bir kaynaktan gelen taze bir madde onlara nüfuz eder. Bu görüş şöyle formülendirilebilir: "Bütün şeyler akarlar". Heraklit'e göre bütün eşya, bir nehir gibi, sürekli akış halindedir; hiç bir şey durmaz; "Aynı nehre iki defa girilemez"<sup>4</sup>. Eflâtun bu fikri şöyle açıklamıştı: "Hiçbir şey mevcut değildir, her şey olmaktadır". "Bütün şeyler, nehirler gibi, hareket halindedirler". "Her şey yürür, hiçbir şey durmaz". Aristo da: "Bütün şeyler hareket halindedir. hiçbir şey hareketsiz değildir" demekle aynı şeyi söylüyordu<sup>5</sup>.

Heraklit için ateş öyle bir elemandır ki her şey hafifleşme (telattuf) ve yoğunlaşma (tekâsüf) yoluyla onun değişmelerinden meydana gelir. Böylece, her şey, karşıt şeylerin karşılaşmasından meydana gelir ve her şey bir nehir gibi akar. Kâinat birdir. sınırlıdır. ateş tarafından yaratılmıştır ve böylece ebede kadar belirli devrelerden sonra yine ateşe dönecektir. Bu da Kader'e göre vuku bulmaktadır. Kader'in kendisi, kâinatın cevherine giren Logos'tur.

1 Heraklit'ten önce Hipposos'un sisteminde de ateş önemlidir.

2 John Burnet, aynı eser, p. 134. fr. 20.

3 John Burnet, aynı eser, p. 139, fr. 81.

4 John Burnet, aynı eser, p. 136. fr. 41.

5 John Burnet, aynı eser, p. 146.



Karşıtlar arasında kâinatın yaratılmasına sebep olan bir kavga vardır ki buna harp veya bozuşma denir. Karşıtların, en son alevlenmeğe götüren diğer bir kavgası da harmoni ve sulhtur. Burada iki türlü hareket görülmektedir: bunlardan biri yukarıya, ateşe, diğeri aşağıya, toprağa doğru olan hareket tir. Ateşin yukarıdan aşağıya doğru hareketle toprağa veya aşağıdan yukarıya doğru hareketle topraktan tekrar ateşe inkılâbındaki devrelerden her birini Heraklit, 18000 yıllık bir süre sayar. Karşıtlık kanunu kendisini işte bu iki hareketle tecelli ettirir. Çünkü, her hangi verilmiş bir anda ateş su, toprak bütününden her biri iki çeşit parçadan meydana gelmiştir. Bunlardan biri yukarı hareketi, diğeri aşağı hareketi almaktadır. Burada durum şudur: her şeyin iki yarısı karşıt yönlere çekilmiştir. işte bu birbirine karşıt baskıdır ki eşyayı bir arada tutar ve onları yalnız belirli sınırlar içinde ve geçici olan, bozulabilen bir denge içinde bulundurur. O. bu bakımdan, başka bir açıdan kavga veya karşıtlık ise de esasta kâinatın gizli harmonisini teşkil eder; “Gizli ahenk açık olandan daha iyidir”<sup>1</sup>.

Şimdi, değişme bu iki hareketle şöyle meydana gelmektedir: Ateş yoğunlaşarak, buhar, buhar yoğunlaşarak su, su yoğunlaşarak toprak olur. Bu aşağı doğru harekettir. “Ateşin değişimleri vardır. bunların ilki denizdir; denizin yarısı toprak, yarısı anafolu havadır”<sup>2</sup>. Ve yine, toprak hafifleşerek su ve arta kalan her şey de ondan meydana gelir. İşte bu da yukarı doğru olan harekettir.

Denizden ve karadan gelen buharlaşmalar vardır ki bunların bir kısmı parlak ve berraktır, diğerleri ise karanlıktır. Ateş, birincilerden; su, ikincilerden beslenir.

Heraklit, kâinatı kaplayan şeyin mahiyetini açıkça belirtmemekle beraber ona göre kubbede çukur (muka’ar) çanak (cisim)lar vardır. Bize doğru yönelmiş olan bu çanakların içinde parlak buharlaşmalar toplanarak ışıkları meydana getirmiştir. İşte bunlar gök cisimleridir.

Güneşin ışığı en parlak ve en sıcak olanıdır. Diğer gezegenler dünyadan çok daha uzak olduklarından ışıkları daha sönük ve sıcaklıkları daha azdır. Öte yandan ay, dünyaya daha yakındır fakat karışık bir yere (muntika) doğru hareket eder. Güneş ise karışık olmanın ve parlak bir yerde hareket eder ve bizden de elverişli bir mesafede bulunur. Onun daha fazla sıcaklık ve ışık vermesinin sebebi de budur.

Gece ve gündüz, aylar ve mevsimler ve yıllar, yağmurlar ve rüzgârlar ve bunlara benzer diğer şeyler çeşitli buharlaşmalardan dolaydır. Parlak buhar

1 John Burnet, aynı eser. p. 136, fr. 47.

2 John Burnet, aynı eser, p. 135. fr. 21.

ateş küresinde tutuşturulduğu zaman gün meydana gelir. Buna karşı buharlaşmaların üstünlüğü ile de gece olur. Parlak buharlaşmadan hasil olan sıcaklığın artışı yaz'ı meydana getirir. Karanlık buharlaşmadan hasil olan nemliliğin üstünlüğü sonucu da kış olur.

Kısaca, ateş, bu iki türlü hareketle bir takım cisimlere, cisimler de yine ateşe inkılâp etmektedir. Fakat cisimler, bu sürekli değişme ve akışa rağmen, bize hareketsiz gibi görünürler. Çünkü, her ne kadar maddenin cevheri sürekli olarak değişiyorsa da her çeşit maddenin meydana getirdiği kitle, uzun bir devre, aynı şekilde kalmaktadır. Tümel hayatın kaynağı olan ateş bir yandan belirli ölçülerle (nizamlarla) sönüp giderken bir yandan da aynı ölçülerle durmadan alevlenmektedir. "Bütün şeyler ateşle, ateş te bütün şeylerle değiştirilebilir; altının malla, malın da altınla değiştirildiği gibi"<sup>1</sup>. Ve bu değiştirmede de bir denge vardır, "Güneş kendi sınırlarını aşmaz"<sup>2</sup>.

Şimdi, yukarıda sözü geçen iki çeşit buharın yani, kuru ve sıcak olan buhar ile soğuk ve yaş olan buharın, kısaca, ateş ve suyun yer değiştirmeleri iki esaslı ölçüdür. Kuru buhar ateşe yaklaştığı nisbette ruh olur; suya yaklaştığı nispette de ruhlüğünü ve canlılığını kaybeder. ölüme gider. Şu halde birinin hayatı öbürünün ölümü demektir. ve bütün karşıtlar böylelikle açıklanır, "Ateş, havanın ölümünü yaşar ve hava, ateşinkini; su, toprağın ölümünü yaşar ve toprak, suyunkini"<sup>3</sup>. Suyun ve sudan meydana gelen diğer şeylerin de esası ateş olduğundan bütün karşıtlar bir ve aynı şeydirler. Meselâ, gece ve gündüz aynı şeydir. Yaz ve kış ta aynı şeydir ve zorunlu olarak kendi karşıt bozuşmalarıyla birbirlerini meydana getirirler ki birinin meydana gelmesi diğerinin ölümü demektir. İnsanlar için de durum aynıdır. Meselâ, gençlik ve ihtiyarlık ta aynı şeydir. Şu halde ruh, şimdi hayatta ve şimdi ölüdür. Ruhun sürekli olan yukarı ve aşağı hareketine yeniden yeniye başlayabilmesi için onun ateşe veya suya inkılab etmesi zorunludur. Nemliliğin fazlalığı sebebiyle ölmüş olan ruh toprağa gömülür. fakat, topraktan su çıkar ve sudan da bir kere daha bir ruh meydana gelir, "Su olmak ruhlar için, toprak olmak ta su için ölümdür. Ancak, su topraktan, ruh ta sudan meydana gelir"<sup>4</sup>. Aynı şekilde ilâhlar ve insanlar da bir ve aynıdır. Birbirlerinin hayatını yaşarlar ve birbirlerinin ölümünü ölürler. eşli ölümlü ölen fâniler ölümsüz olurlar. Onlar "ki uyanırlar, canlı ve ölümlü uyanık bekçileri olurlar"<sup>5</sup>. Ve bu ölümsüzlükten geriye dönüşlerinde ö-

1 John Burnet, aynı eser, p. 135, fr. 22.

2 John Burnet, aynı eser, p. 135, fr. 29.

3 John Burnet, aynı eser, p. 135, fr. 25.

4 John Burnet, aynı eser, p. 138, fr. 68.

5 John Burnet, aynı eser, p. 141, fr. 123



lümlü olurlar. Her şey başka bir şeyin ölümüdür. Canlılar ve ölümler bir çocuğun dama tahtasındaki taşları gibi daima yer değiştirirler, “Bizdeki hayat ve ölüm, uyanıklık ve uyku, gençlik ve ihtiyarlık aynı şeydir. Zira, birincilerin değişikliği ikincileri, ikincilerin değişikliği de birincileri verir”<sup>1</sup>. Bu, yalnız su olmuş ruhlar için değil, ateş olmuş ruhlar ve şimdi de gardiyan olmuş ruhlar için de böyledir. Çünkü, aynı bir halde devam, gerçekten yok değildir, “Aynı efendilere sahip olmak ve daima onlar tarafından idare edilmiş olmak bir işçi için ölümdür”<sup>2</sup>. Gerçek hareketsizlik değişikliktir: “O, değişmekle sü-kûna erer”<sup>3</sup>. Diğer her hangi bir anlamda, hareketsizlik yokluğa eşittir. “Ka-rıştırılmadığı takdirde çeşitli şeyler ayrılır”<sup>4</sup>. Böylece, onlar da tekrar doğarlar. Heraklit, ölüm ve hayatı, insan göz önünde tutularak, denk tutan süreci otuz yıl olarak kabullenip şöyle diyor: “Bir adam otuz yılda büyük baba olabilir”<sup>5</sup>.

Heraklit’in karşıtların birliğini iddiada kastettiği anlam, karşıtların birinin diğerinin yerine geçebileceğini değil, fakat, her ikisinin aynı bir şeyin iki ayrı görünüşü olduğudur. Bunlardan biri olmadıkça diğeri mümkün değildir ve biri hakkında verilen açıklama diğeri için de kabul edilir. Çünkü bu açıklama, her ikisi için müşterek olanın bir açıklaması olacaktır. Bu, her şeyin aşı olan ateşin kendi parçalanmasında da bir olduğu prensibinin ancak özel bir uygulanmasıdır. O, kendi özüyle vardır; tokluk ve açlık, harp ve sulhun her ikisinde de kendi birliğindedir; “Allah, gece ve gündüzdür, yaz ve kıştur, harp ve sulhtur, bolluk ve kıtlıktır; hâlbuki o, değişik şekiller alır; nasıl ki ateş kokularla karışınca bu kokulardan her birinin adıyla anılır”<sup>6</sup>. Başka bir deyişle, ateşi başka şekillere geçiren, ona harekette hareketsizlik aratan (fr. 83) ve karşıtının gizli harmonisinde kendini gizliyen “Tabiat saklamağı sever”<sup>7</sup>. bolluk, vetirenin yalnız bir tarafıdır. Diğer yönü de kıtlık tarafıdır ki parlak buharı, yanacak şeyler gibi, yeyip bitirmeğe sevkeder. Semaya giden yol, semadan gelen yol olmaksızın hiçtir, “Yukarı yol ve aşağı yol bir ve aynıdır”<sup>8</sup> “Bir dairenin çevresinde başlangıçla son müşterektir”<sup>9</sup>. Onlardan biri durursa diğeri de duracak ve dünya yok olacaktır, Çünkü ateş, sabit bir realite meydana getirmek için her iki yoldan da yardım alır.

Bu niteliğin diğer bütün ifadeleri de aynı şekilde açıklanır. eğer soğuk olmasaydı sıcak olmayacaktı. Çünkü bir şey esasen soğuksa, soğuk olduğu derecede

1 John Burnet, aynı eser, p. 139, fr. 78

2,3 John Burnet, p. 139, fr. 82, 83.

4,5 John Burnet, aynı eser, p. 139, fr. 84, 87 - 90

6 John Burnet, aynı eser, p. 136, fr. 36.

7 John Burnet, aynı eser, p. 133, fr. 10.

8, 9 John Burnet, aynı eser, p. 138, fr. 69, 70.

sıcağa inkilâp edebilir. Aynı şey, kuru ve yaş için de söylenebilir. “Soğuk şeyler sıcak olur ve sıcaklık da soğuk; yaş olan kurur ve kavrulup kurumuş olan ıslandırmıştır”<sup>1</sup>.

Bu iki aslı karşıt arasındaki kavga, gerçek sulhtur. Çünkü, onlarda kavga gibi görünen şey müşterek elemandır; “Bilmeliyiz ki kavga, her varlıkta müşterek olan şeydir ve bozuşma haktır; her şeyin varlığa gelmesi ve yok olup gitmesi bozuşma yoluyla”<sup>2</sup>.

Aynı şekilde, “İyi ve kötü de aynı şeydir”<sup>3</sup>. Daha doğrusu, iyi ve kötü, sadece bir ve aynı şeyin ayrılmaz iki parçasıdır. Bir şey ancak, esasen kötü olduğu derecede iyi ve kötü de ancak esasen iyi olduğu derecede kötü olabilir Her şey karşıta dayanır; “Cerrahlar, kesip biçtikleri, yaktıkları ve işkence ettikleri halde ücret isterler”<sup>4</sup>. Öte yandan iyi bir şey olan adalet, kötü bir şey olan adaletsizlik olmasaydı bilinmiyecekti; “Eğer bu şeyler olmasaydı insanlar adalet adını bilmemiş olacaktı”<sup>5</sup>. İnsanların arzuladıkları her şeyi elde etmenin iyi bir şey olmamasının sebebi de budur; “Elde etmek istedikleri her şeyi elde etmeleri, insanlar için iyi değildir. Hastalıktır ki sıhhatı kıymetli kılar; kötünün iyiyi, açlığın tokluğu, yorgunluğun huzuru kıymetli kılması gibi”<sup>6</sup>. Kâinata bozuşmanın kesilmesi, onun yokluğu demek olacaktır. Böylece açlığın, Hastalığın ve yorgunluğun yokluğu haz duymanın, sıhhatin ve huzurun yokluğu olacaktır.

Heraklit’in “Deniz saf ve saf olmayan sudur; balıklar onu içebilir ve o, onlar için iyidir fakat, insanlar için içilmezdir ve zararlıdır”<sup>7</sup> gibi bazı sözleri insanı, Protagoras’ın “İnsan her şeyin ölçüsüdür” doktrinini hazırlayan rölâtivite teorisine götürmekle beraber o, mutlak bir rölâtiviteye inanmaz. Kâinatın hareketi sadece bir devir hareketi değil, lâkin, yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarı bir harekettir. Bu iki hareketin birleştiği daha yüksek bir noktada saf ateşe ulaşılır ki bunda hiçbir ayrılma yoktur. dolayısıyla de rölâtivite yoktur. Ona göre bazı şeyler, insan için iyi ve bazı şeyler yine onun için kötü gelirken Allah için her şey iyidir; “Allah için her şey güzel, iyi ve doğru, lâkin insanlar, Bazı şeyleri yanlış ve bazı şeyleri doğru sanırlar”<sup>8</sup>.

Heraklit’in bütün varlığın aslı ve esası yaptığı bu ateş onca, aynı zamanda Allah ve tümel akıldır ki bu akıl insan nefsi veya ruhuyla ilgilidir. Çünkü,

1 John Burnet, aynı eser, p. 136, fr. 39.

2, 3, 4, 5 John Burnet, aynı eser, p. 137, fr. 62, 57, 58, 60.

6 John Burnet, aynı eser, p. 140, fr. 104.

7 John Burnet, aynı eser, P. 137, fr. 52.

8 John Burnet, aynı eser, p. 137, fr. 61.



sıcak ve kuru buhar ateşe en yakın şekliyle insan ruhunu teşkil eder ve insan bu kuru buharla sudan ve topraktan mürekkeptir. “Kuru ruh en zekî ve mükemmeldir”<sup>1</sup>. Kâinatta parçaların malik olmadığı na yalnız onun malik olması dolayısıyla her şeyi düzenlemek ve idare etmekle, tümel akıl olan ateş insan-da ancak şuur derecesindedir; “Akla sahip olan ancak Allah’tır, beşer değil”<sup>2</sup> “İnsan , Allah nazarında ancak bir bebektir”<sup>3</sup>. “Hikmet bir şeyden ibarettir. O da, her şeyi her şeyle idare eden akli bilmektir”<sup>4</sup>. İşte ruhumuz bu tümel aklın bir sudur (émanation) u olmakla yaşayabilmesi için onunla daima temas halinde olması gerekir. Bu teması sağlıyan da duyularla teneffüs organımızdır. Uykuda duyu organları kapalı olduğundan şuurumuz donuklaşır. Uyanıklık halinde ise asliyle yüksek derecede temasa geldiğinden çok daha parlak ve nurludur; korlar gibi ki ateşe yaklaştırdıklarında değişip kıpkırmızı olurlar ve ateşten uzaklaştırıldıklarında sönerler. Ölüm ise bu kuru buharın yani, ruhun yok olması, daha doğrusu, tamamiyle su ve toprak halinde dönmesidir. İnsan, bu âlemin ruhu ve akli olan ateşle birleştiği nisbette enerjik, zekî ve mükemmeldir.

Kısaca, var olan her şey kuru ve sıcak bir prensipten, ateşten gelir ve durmaksızın değişerek yine ona döner. Bu değişimde değişmeyen, değişme kanununun kendisidir.

Heraklit’in bu görüşüne karşıt bir görüş, âlem hakkındaki tasavvuru sırf akla dayandırmakla felsefe tarihinin ilk ve gerçek mantıkçısı sayılan Parmenides (İ. Ö. 530 - 444) tarafından ileri sürülmüştür. Ona göre varlık vardır, tamdır, hareketsizdir, ezeldir, ne doğmuştur ne başlamıştır. O Bir’dir.

Varlık vardır demek, âlem bir plenum’dur ve dünyanın içinde de dışında da boş mekân gibi bir mevcut yok demektir. Bundan da hareket denen şeyin olmayacağı sonucu çıkar.

Eğer Bir, kesin olarak düşünülürse, onun yalnız değişmez olduğu tasdik olunur. Hareket hayaldir. Eğer hareket etseydi boş mekânda hareket etmesi gerekirdi ki bu olamaz. O, her taraftan, var olan, gerçek olanla çevrilmiştir. O, kendi kendine tam ve mükemmel olduğundan mevcut olmayan boş bir mekân içinde yayılma ihtiyacını da duymaz. Onun şekli de küre şeklindedir. Daha açık olarak varlık sınırlı, yuvarlak, değişmez, hareketsiz ve bölünmez maddesel bir plenum’dur. Çokluk, hareket, boş mekân ve zaman bir görünüşdür. hayaldir. Çünkü, değişmeyi bir prensip olarak düşünmek, bir şeyin önce belirli bir şey sonra da başka bir şey olduğunu kabullenmek demektir ki bu bir çe-

1, 2, 3, 4 John Burnet, aynı eser, p. 138, fr. 74 - 76; p. 140, fr. 96, 97; p. 134, fr. 19.

lişmedir<sup>1</sup>. Şu halde, değişme olamaz. Duyularımız bize bir değişme, bir hareket ve çokluk âlemi bildiriyorlarsa da bu âlem gerçek değildir.

Heraklit'in mümessili bulunduğu İonia sisteminin oluşu kabul ve varlığı inkâr, Parmenides'in mümessili bulunduğu Elea sisteminin varlığı kabul ve oluşu inkâr eden iki ayrı görüşü Fisagurcularda idealist, Leukippos ve Demokritos'ta materialist. Anaksagoras'ta düalist bir yön gösteren atomcu-sistem birleştirmeye çalıştı. Bu sisteme göre hem değişikliğin hem sürekliliğin ikisi de vardır ancak, süreklilik varlıklara, daimî değişiklik te varlıkların münasebetlerine aittir.

Bu sentezci sistemin tipik filozofu, Fisagur'u peşleyen ve kendisine bir takım sihrî kuvvetlerle mu'cizeler izafe edilen, bir din adamı olmakla beraber bir tabiat bilgini de olan Ampedokles'tir (İ. Ö. 490 - 430).

Ampedokles'e göre âlemin temelinde değişmeyen ezeli-ebedî bir madde olmakla beraber hareket te vardır . O, şöyle demektedir;

"Cesur ol, ilmin en yüksek zirvesine kadar atıl git. Her şeyin açık tarafını bütün kudretinle iyice incele. Fakat, eğer bakışlarının altında bir obje mevcutsa ona ancak gözlerinin sana ifşa ettiğini atfet.

Kulağa, gözün açıklamalarından daha fazla kıymet verme; böylece bütün diğer bilgi araçları için duyularına olan güveni biraz durdur ve her şeyi açık ve seçik olduğu nispette düşün"<sup>2</sup>.

"Önce her şeyin dört aşımı öğren: Parlayan Zeus, canlandıran Hera, göz yaşları fâniler için gerçek kaynak olan Aidoneus ve Nestis"<sup>3</sup>.

"Fânî şeylerin hiç birisi için doğuş yoktur; meş'um ölümle son yoktur. Sadece karışımı meydana getiren şeylerin karışımı ve ayrışımı vardır. Doğuş (meydana geliş) sadece insanlar tarafından bu olaya verilen bir adtan ibarettir"<sup>4</sup>.

"Önceden mevcut olmıyan bir şey ne olabilir, ne yok olabilir, ne de mutlak surette yokluğa yüz tutabilir. Zira, mevcut olmıyan fânî bir şeyden bir şeyin doğabilmesi kabil edegildir. Mevcut olan şey . nereye konursa konsun yokluğa hüküm giymez"<sup>5</sup>

"Kâh (Bir), (Çok) tan fârîğ olarak büyüdü, kâh tersine olarak (Çok), (Bir) in bölünmesinden meydana geldi. O halde yok olan şeylerin doğuşu

1 Bu yolda Parmenides'in öğrencisi Zenon'un ileri sürdüğü kanıtlar meşhurdur.

2, 3 John Burnet, aynı eser, p. 205, fr. 4, 6.

4 John Burnet, aynı eser, p. 205 - 206, fr. 8.

5 John Burnet, aynı eser, p. 207, fr. 11, 12.



çifttir, Zira, her şey için birleşme, vücuda getirir ve yok eder; öte yandan ayrılma, artar ve dağılır. Bu sürekli değişme sonsuzdur.

Bütün elemanlar eşittirler ve aynı nisbette eskidirler. Bununla beraber her birin kendine has rolü, özel yapılışı vardır; lâkin onlar zaman çenberi tamamlanunca üst olmağı elde ederler. Elemanların dışında ne her hangi bir şey var olur, ne de yok olur....

Elomanlar oldukları şekilde kahırlar fakat, birbirlerine karışarak kâh şu, kâh bu olurlar; ama daima oldukları şekilde kahırlar”<sup>1</sup>.

“Ben bir zaman erkek ve kız çocuğu , ağaç ve kuş, denizde dilsiz balık oldum”<sup>2</sup>.

“..... Biz o başka konağa (dünyaya) vasıl olduk. Orada doğum ve ölüm, uyku ve uyanıklık, hareket ve hareketsizlik, taçlı ululuk ve alçaklık, ilâhî sü-kût ve farfarlık vardı”<sup>3</sup>.

“Tanrı, şekillerini değiştirerek, canlılardan ölümler yaptı”<sup>4</sup>.

“İki göz, ancak bir ve aynı görüşü verirler”<sup>5</sup>

“Allah’ı gözle görüp veya elle tutup kavramamız mümkün değildir; insanın kalbinde kanaatin tam olması için en iyi yol da budur. Zira Allah, bir insan başı taşıyan vücuda sahip değildir. İki dal gibi iki kolun çıktığı sırtı da yoktur; ne ayakları, ne çevik dizleri ne de kollarla örtülü erkeklik organı vardır. O sadece seri düşüncesi dünyayı dolaşan anlatılmaz bir kudreti olan muhteşem bir zekâ (esprit) dir”<sup>6</sup>.

“Her şeyi idare eden kanun, geniş esîr’in ve sonsuz ışığın yayıldığı her yerde hüküm sürer”<sup>7</sup>.

Bu sentezci devrenin hemen sonunda da zorunlu olarak, Protagoras’la<sup>8</sup> birlikte bir tenkit çağı açılmıştır. Çünkü, duyularımızın dış âlem hakkında bize yakîni bir bilgi verdiğinden kuşkulandırmıştır. Protagoras’a göre duyuların bize verdiği âlem, daimî bir değişmeler ve duyularımız bize ancak gelip geçen şeyleri gösterebilirler. Zorunluyu, tümeli ve değişmez olanı bulabilmek ve bilebilmek için duyulardan üstün bir araca ihtiyaç vardır; bu da düşüncedir, akıldır. Fakat , düşünce de (Demokrit’te görüleceği gibi) duyumun bir uzamasından ibarettir ve duyumun karakteristiği de değişiciliktir. Şu halde

1 John Burnet, aynı eser, p. 207 - 208. fr. 17

2, 3, 4 John Burnet, aynı eser, p. 223, fr. 117, 122 - 123, 125,

5 John Burnet, aynı eser, p. 217, fr. 88.

6, 7 John Burnet, aynı eser, p. 223, fr. 133 - 134. 135.

8 B. Jowett, The Works of Plato, vol: 4, p. 123 ve gerisi.

mutlak bir bilgiye varmak için duyularımızla yetinemeyiz. Zira, bilebildiğimiz şey, sadece duyularımızdır ve bizim için var olan ancak duyduğumuzdur. Duyular her kесе göre değiştiğinden gerçek te her kесе göre ayrı ayrı olacak ve bütün insanlara göre müşterek tümel gerçekler, doğruluk ve yanlışlık prensibi kabul edilmeyecek, duyuların verdiği algılama dışında kalan ilk sebepler bilinmeyecek, dolayısıyla de bir metafizik imkânsız olacaktır. İşte bu sebeplerdir ki Sokrates ta <sup>1</sup> Protagoras'ın ve Sofist'lerin bu şüp-

1 T. V. Smith, From Thales to Plato, 2 nd edit, p. 72 - 78, Chicago 1956.

Bu konu için özellikle bak:

- Aristo (çev) Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, Metafizik S. 45 - 73, İstanbul 1935  
A. B. G. Fuller, A History of Philosophy, p. 51 - 54. New York 1945.  
Abbé Barbe (Çev) Bohor İsrail, Tarih-i Felsefe, s. 47 - 48, 56 - 57, İstanbul 1331.  
Abdurrahman Badavî, Rabi'ul-Fikr'il - Yunanî, s: 163 - 165, 186 - 191, Kahire 1943.  
Alfred Weber, (çev) Prof. Dr. Halil Vehbi Eralp, Felsefe Tarihi s: 10 - 34, İstanbul 1938.  
Benjamin Farrington, Greek Science, p. 39 - 40, 62 - 65. London 1953.  
B. Jovett, The Works of Plato, p. 123 ve grisi 312 - 328, 339 - 349, New York.  
Bertrand Russell, History of Western Philosophy, p. 63 - 65, London 1945.  
Clifford Barrett, Philosophy, p. 172 - 173, New York 1936.  
Edward Kaaner and James Newman, Mathematics and the Imagination, p. 37. 39, 57 - 58, New York 1956.  
Eugene Freeman and David Appel, The Wisdom and Ideas of Plato, p. 79 - 86. 97 - 103 New York 1936.  
Eflâton, (çev) Prof. Dr. Macit Gökberk, Teaitetos, Ankara 1943.  
Eflâton, (çev) Erol Güneş ve Lütfi Ay, Timaios, İstanbul 1943.  
" (çev) Suat Baydur, Kratylos, İstanbul 1944.  
" (çev) Prof. Mehmet Karasan, Sophiste, İstanbul 1943.  
" , Ord. Prof. Suat Kemâl Yetkin ve Prof. Hamdi. Ragıp Atademir, Phaidon, Ankara 1945.  
Ernst Von Aster, (çev) Prof. Dr. Macit. Gökberk, Felsefe Tarihi. Dersleri s: 36 - 79. İstanbul 1943.  
Hector Hawton, Philosophy of Pleasure, p. 21 - 23, New York 1956.  
Hilmi Ziya Ülken (Ord. Prof), Metafizik, s. 105 , 106, 108, İstanbul 1929.  
Hilmi Ziya Ülken (Ord. Prof.) İslâm Düşüncesi, s: 6, İstanbul, 1946.  
John Burnet, arly Greek Philosophy, p. 130 - 256, 262 - 267, 276 - 309, 318 - 320. 334 - 340 New York. 1957.  
Jean Vollquin, Les Panseurs Grecs Avant Socrate, p. 55 - 67, 81 - 83, 88 - 89, Paris 1949.  
J. B. Bury, A History of Greece, p. 368 - 374, New York.  
Paul Janet ve Gabriel Séquilles, (çev) Ahmet Hamdi Elmahl, Metalip ve Mezahip, s: 43, 44, 93. 125, 154, İstanbul 1341.  
Ritche Calder, Scince in Our Lives, p. 74 - 80, New York 1935.  
S. E. Frost, Basic Teachings of the Great Philosophers, 5 th edit, p. 4 - 5 New York 1956.  
T. V. Smith, From Thales to Plato, 2 nd edit, p. 10-13, 15-21, 33-35, 37-39, 45-, 50-57, 60-63, 72-78, 180 - 189, University of Chicago 1956.



heciliğinden hareket etmiş ve (Kendini bil) demek zorunda kalmıştır. Yine bu sebeptendir ki Aristippos ta Demokritos ve Protagoras gibi bütün bilgilerimizin sübjektif olduğunu ve kendi kendiliğinde (bizâtihi) eşyayı bilmenin imkânsızlığını iddia etmiştir.

Walter R. Agard, *The Greek Mind*, p. 34-35, 93-94, 191, New York. 1957.

W. K. Guthrie, *The Greeks and Their Gods*, 2 nd edit, p. 342. Boston 1956.

W. Windelband, (çev) Herbert Ernest Cushman, *History of Ancient Philosophy* 2 nd edit, p. 37-44, 47-59, 66-71, 80-88, 114-123. Dover, ya. 1956.

Will Durant, *The Life of Greece*, p. 144 - 147, New York. 1939.

W. N. Auden , *Greek Reader*, 2 nd edit. p. 69 - 80, New York 1950.